

داستان تهران

سید محمد بهمنی

بهشتی، سیدمحمد، ۱۳۳۰ -

داستان تهران / سیدمحمد بهشتی - تهران: دفتر پژوهشهای فرهنگی، ۱۳۹۵.

۸۴ ص.: مصور - (تهران پژوهی: ۶)

ISBN: 978-964-379-386-9

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا

کتابنامه: ص. ۸۳

۱. تهران. ۲. تهران - داستان. الف. دفتر پژوهشهای فرهنگی. ب. عنوان.

۹۵۵/۱۲۲

DSR ۲۰۷۹/هـ ۸۶ ب ۹ ۱۳۹۵

کتابخانه ملی ایران

۴۲۶۷۶۴۶

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۹-۳۸۶-۹

ISBN: 978-964-379-386-9

• داستان تهران •

• سیدمحمد بهشتی

• The Story of Tehran

• Seyyed Mohammad Beheshti

ویراستار: پروین حیدری

• تصویر روی جلد: بخشی از مینیاتورهای دوره قاجار از مجموعه نگارخانه ملی ایران، تهران

سال ۱۲۸۸ هجری قمری اثر محمودخان ملک الشعراء صبا

• طراح جلد و صفحه: آرش بریده داورزنی

• شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه • چاپ اول: ۱۳۹۵

همه حقوق محفوظ است. هرگونه تقلید و استفاده از این اثر، هر شکل بدون اجازه کتبی دفتر پژوهشهای فرهنگی ممنوع است



دفتر پژوهشهای فرهنگی

مراکز اصلی پخش و فروش:

• دفتر و فروشگاه مرکزی: تهران، خیابان کریم خان زند، خیابان ایرانشهر شمالی، کوچه باقری قصرالدشتی،

شماره ۵. کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۹۱۳

تلفن: ۸۸۱۲۱۳۶۴، ۸۸۳۱۵۲۳۷

دورنگار: ۸۸۳۰۲۴۸۵

تلفن های فروش: ۸۸۸۴۹۴۶۱، ۰۹۳۵۴۷۹۸۴۷

پست الکترونیک: lahze1386@gmail.com فروش الکترونیک: www.lahzeh-ketab.com

• پخش مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، نش خیابان شهید وحید نظری، شماره ۲۵۵.

دورنگار: ۶۶۹۵۰۱۴۶

تلفن: ۰۹۱۲۲۱۷۷۶۴۷، ۶۶۴۱۷۵۳۲

یادداشت

این پژوهش‌ها بحث از هویت شهرها فراوان شنیده می‌شود. شهروندان در هر نقطه‌ای از زمین، در پی کشف و شناخت هویت خود و مکان و زمانی هستند که در آن زندگی می‌کنند. اهل یک شهر یا کشور بودن، یعنی خود را متصل و متعلق به تاریخ مکان و فضای آن شهر و کشور دانستن و آن را بخشی از خود به شمار آوردن. تلاش هر فرد برای شناخت هویت خود، از سویی نسبت او را با دیگری مشخص می‌کند و از دیگر سو او را وادار به شناختی عمومی از جهان پیرامونش، «تاریخ»، «اطراتش»، «مواریثش»، احساساتش، ارزش‌ها، مفاهیم، بزرگان و مشاهیر، خصوصیات جمعی محیط زیستش می‌سازد. «هویت» مرتبط با شهر، شهروندان یک شهر را از غیر شهروندان متمایز کرده و حس مسئولیت «شهروندی» برای «ساکنان» ایجاد و آستانه تمیز میان «ساکن» یک شهر با «شهروند» یک شهر را ترسیم می‌کند.

اما شهرها را در این عصر، بدون مشارکت آگاهانه شهروندان نمی‌توان اداره کرد و اصولاً توسعه در هیچ عرصه‌ای را بدون مشارکت مردم هر شهر نمی‌توان رقم زد. بدیهی است که امر مشارکت مردم بحقیق نمی‌پذیرد مگر زمانی که حس تعلقی عمیق نسبت به مکانی که در آن زندگی می‌کنند داشته باشند. اما حس تعلقی نسبت به مکان زندگی، زمانی می‌تواند ایجاد شود که نسبت به شخصیت و هویت آن مکان شناختی کافی نزد شهروندان به وجود آمده باشد. به عبارت دیگر، بدون شناخت کامل ابعاد مختلف یک شهر، نمی‌توان انتظار وقوع مشارکت آگاهانه و مسئولانه شهروندان را در اداره شهر داشت. شناختی که در ابعاد کالبدی و ذهنی از محیط‌های طبیعی، مصنوع

و انسانی هر شهر به دست می‌آید. محیط‌های طبیعی هر شهر، چون کوه‌ها، رودها، تپه‌ها، دشت‌ها، مناظر طبیعی و غیره و محیط‌های مصنوع چون ابنیه، مجموعه‌های شهری، محله‌ها، خیابان‌ها، پیاده‌راه‌ها، میدان‌ها، پل‌ها، بناهای اداری، آموزشی، نظامی و مانند آن و محیط‌های انسانی همراه با تنوع زبانی، دینی، مذهبی، نژادی، قومی، عقاید و آداب و رسوم، پاره فرهنگ‌ها، آیین‌ها، مراسم، رویدادهای ملی و مذهبی و غیره هستند. مجموعه این محیط‌ها، می‌تواند هویت یک شهر را تعیین و توضیح می‌دهد و تفاوت هویتی میان شهرهای مختلف و نیز شهروندان آنها را رقم می‌زند.

اما کلاً شهر تهران که در تمامی وجوه خود موضوع «تهران‌پژوهی» است، همان گونه که در کالبد و بافت، بنا به بنا و محله به محله متفاوت و متنوع شده، در ترکیب جمعیتی و پاره فرهنگ‌های موجود در جامعه نیز متنوع و متکثر شده است.

مجموعه کتاب‌هایی که ذیل عنوان «تهران‌پژوهی» منتشر می‌شود، تهران را با تاریخ دیروز و امروزش و از منظر فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و کالبدی مورد مطالعه قرار می‌دهد تا این مجموعه و گستره شناخت آن، دستمایه‌ای باشد برای آنهایی که به بهبود کیفیت مادی و معنوی زندگی نسل امروز در این شهر می‌اندیشند و نیز برای شهرنویسان و کسانی که در کار ساختن آینده این شهر هستند و دل‌نگران به آن فکر می‌کنند!

دفتر پژوهش‌های فرهنگی

۹	پیش سخن
۱۳	فصل یکم. تهران در بستر جهان
۲۱	فصل دوم. تهران در بستر ایران
۲۵	فصل سوم. طبیعت تهران
۳۳	فصل چهارم. شهر شدن تهران
۳۹	فصل پنجم. تهران، کجاست؟
۴۹	فصل ششم. عدم شناخت تهران و مشکلات ناشی از آن
۵۹	فصل هفتم. تهران چه سده است؟
۷۹	فصل هشتم. تهران به کجا می رود؟
۸۳	منابع و مآخذ

پیش‌سخن

کتاب «دانشان تهران» تألیف سید محمد بهشتی، برداشتی است کلی از شکل‌گیری و تحولات شهر تهران که در چند فصل تحلیلی برای استفاده خوانندگان تشریح شده است.

در تبیین «تاریخ» در بستر جهان از جغرافیای آن به گونه‌ای که با هفت اقلیم در پیوند قرار دارد سخن به میان آورده و یادآور شده است که هرگونه حادثه و تغییر در آن نه تنها به انسان کهن را دگرگون کرده، بلکه در زمان ما با جمعیت تقریبی ۸ میلیون نفر، با احاطه بین‌المللی چشمگیری خاصی پیدا کرده است.

جغرافیای تاریخی این شهر بیش و کم زبنياد در منطقه‌ای کهن بنياد به گونه‌ای است که گاه عاملیت و رسالت اجتماعی و فرهنگی و حتی جغرافیایی آن مکتوم مانده است که مؤلف به آسای برآورد و با شناساندن «طبیعت تهران»، و بیان آب و خاک آن و نخستین حالت انسانی آن سامان که به دلیل چشمه‌های طبیعی و خاک‌های جنوبی منطقه که کشاورزی و زراعت سالم را به ارمغان آورده، روشن می‌کند که در پی آن شهر با زمینیت‌های ارزنده‌ای چون چشمه‌علی و ورامین و واحدهای زیستی هم‌جوار گونه پدید آمده‌اند.

مؤلف سابقه «شهرشدن تهران» را به دوره شاه‌تیماسب (۹۶۱ ق) و شهرشدن آن واحد روستایی از میان ۳۰۰ واحد همانند را به دلایل تاریخی و مذهبی (هم‌جواری با مدفن حضرت عبدالعظیم (ع)) رسانده است و در لابه‌لای

مطالب زیبا و امیدبخش از گسل‌هایی صحبت می‌کند که هم آب‌خیز است و چشمه‌سارهای طبیعی را روان می‌سازد و هم پایه ساختمان‌ها در قعر زمین را مایل به عقب‌نشینی موضعی کرده و در نتیجه آب از جاهای دیگر سربرآورده و آسیب‌هایی را موجب شده است. این شهر با کیفیت طبیعی یادشده، به دستور آقا محمدخان قاجار پایتخت ایران شده است و ترکیب جمعیت‌های مهاجر از هم جای کشور آن را به صورت «ایران کوچک» در آورده است.

ایران کوچک در دوره قاجاریه توسعه یافته و این امر، با آن‌که تهران را به صورت شهر پیش‌وکم قانونمند درمی‌آورد، اما طبیعت، خاک و قنات و محیط‌زیست تهران را دگرگون می‌سازد و بیم زلزله را افزون‌تر می‌کند.

شاید پس از این امری که در تهران به معنای جدید ظهور و بروز پیدا می‌کند، مدیریت شهر است. مهاجران جدید در صیغه‌های گوناگون، از مناطق مختلف ایران و فضا شهری تهران را دگرگون می‌کنند و دولت را بیش از گذشته در پیوند با رونق اجتماعی شهر قرار می‌دهند، اقدامات حاج میرزا آقاسی، توسعه تهران (الحاق‌شدن شهر)، مسائل آب‌رسانی و لزوم نظافت شهر از انواع دخالت‌های دولتی و امور شهری (احتسابیه - بلدیّه) شناخته شده‌اند. جنبش مشروطیت در ایران و تصمیم‌گیری‌های بنیادی آن در تهران، تدوین قانون اساسی و قوانین بلدیّه، حضور مهاجران جدید و اقامت خارجی‌ان، تحول در فرهنگ و آموزش و به‌ویژه توجه به مسائل بهداشتی، بی‌تردید در حیات تاریخی و دگرگونی‌های تهران اثرات زیادی باقی گذاشته و گروه مدیران را دگرگون کرده است، که تمامی این موارد مورد توجه مؤلف قرار گرفته است.

«کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ رضاخان و پس از آن سقوط قاجاریه و روی کار آمدن سلسله پهلوی در ۱۳۰۴، برگی تازه از تاریخ شهر تهران را ورق زده است. روی کار آمدن قزاقی که تبار و پیشینه برجسته‌ای نداشت، سبب شد که افراد بسیاری از همراهان و هم‌مسلمان او وارد شهر تهران و نظام مدیریت

آن شوند» (ص ۶۹). مهندس بهشتی افزوده است: «علاوه بر قزاقان ایرانی که عهده‌دار مشاغل و امور حکومتی می‌شدند، تعداد زیادی از روس‌های سفید که در قزاقخانه ایران بودند، هم‌چنین قزاق‌های اهل قفقاز، تفلیس و ... با روی کار آمدن رضاشاه در ایران ماندگار شدند و به سرزمین‌های خویش بازنگشتند...» (ص ۶۹).

مؤلف در فصل «تهرانی کیست؟» از جمعیت تهران و تغییرات کیفی شهر سخن به میان می‌آورد و از پدید آمدن سه محله یوسف‌آباد، نارمک و نازی‌آباد در دورهٔ پهلوی دوم ذکر مصدق، یاد می‌کند و در پی آن فضای سیاسی و کیفیت اجتماعی و فرهنگی پس از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ را یادآور می‌شود و با تشریح مهاجرت‌های جدید و دگرگونی عمیق جمعیتی، از «تهران چه شده است؟»، سخن به میان می‌آورد و با ذکر تضادهای شهری - روستایی به لحاظ فرهنگی، به مقوله حاشیه‌نشینی تهران اشاره می‌کند. در داخل شهر از شمال‌نشینان و جنوب‌نشینان سخن به میان می‌آورد و دربارهٔ کل جمعیت شهرنشین تهران و سراسر ایران اعتقاد دارد: «در این زمان حداکثر به حدود نه میلیون رسیده‌اند، یعنی امروز با شهرهایی مواجه هستیم که اکثریت ساکنان آنها، قریب چهل میلیون نفر، تبار روستایی دارند» (ص ۸۱).

بدین‌سان معلوم می‌شود که چه مشکل عظیمی در شهرنشینی ایران، به‌ویژه تهران، پدید آمده است، اما مؤلف در برابر این نابسامانی فرهنگی و اجتماعی که به تفصیل از آن سخن به میان آورده، و در فصل تهران به کجا می‌رود؟ اعتقاد ورزیده که بهار شهرنشینی در ایران آغاز شده است و این بهار دل‌انگیز را چنین توصیف می‌کند: «بهار شهرنشینی، آن وضعیتی است که هنوز فرهنگ و اخلاق و منش شهرنشینی به‌طور مطلق بر شهرها حاکم نیست اما نشانه‌هایی نو پدیدار شده و فصلی تازه را در مناسبات شهری نوید می‌دهند» (ص ۸۴). سرانجام «تقاضاهای این نسل از نوعی خواهد بود که سرنوشت امیدوارانه‌تری را برای تهران رقم خواهد زد» (ص ۸۵).

خوانندگان این کتاب کم حجم اما پُر بار، با مسائل شهری، فرهنگی، اجتماعی و سیاسی بسیاری آشنایی خواهند یافت یا بر اطلاعات آنها افزوده خواهد شد. نگارش کتاب‌هایی از این نوع، بی‌تردید برای نسل جدید ایران سودمندی‌های زیادی خواهد داشت.

دکتر ناصر تکمیل‌همایون

www.ketab.ir